

Rękopisy literackie Biblioteki PTPN

Rękopisy, głównie historyczne i literackie regionalia, gromadzono w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk od jej założenia w roku 1857. Towarzystwo było wtedy ważnym ośrodkiem polskiej kultury na terenie zaboru pruskiego (a po roku 1871 – niemieckiego) i powiększało swoje zbiory dzięki darom społeczeństwa. Przed I wojną światową pozyskano m.in. źródła rękopiśmienne archiwum Sułkowskich z Rydzyny oraz manuskrypty ofiarowane przez Wawrzyńca Benzelstjerna Engeströma¹.

Olbrzymie archiwum Sułkowskich, przywiezione do Poznania w kolejowym wagonie w 1909 roku, zawierało raczej dokumenty istotne dla historyków². Większość z nich została zniszczona bądź zaginęła podczas drugiej wojny światowej, podobnie jak rękopisy od Wawrzyńca Engeströma. Donator ten w szczególny jednak sposób zainicjował kolekcjonowanie literariów przez Towarzystwo. Pochodził ze szwedzkiej rodziny, osiadłej w Wielkopolsce w pierwszej połowie XIX wieku i spolonizowanej (jakkolwiek posiadającej też posiadłości w Szwecji). W latach 1880-1907 pełnił funkcję sekretarza Towarzystwa. Wtedy to zorganizował Gabinet Józefa Ignacego Kraszewskiego (1885) w Muzeum im. Mielżyńskich, które, podobnie jak biblioteka, było placówką Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. Z Kraszewskim Engeström zetknął się osobiście, kiedy mieszkał z rodziną w Dreźnie (1865-1870). Połączyła ich wieloletnia przyjaźń³, dlatego zrab zbiorów Gabinetu stanowiły pamiątki z drezdeńskich obchodów 50-lecia pracy twórczej Kraszewski w 1879 roku. Pisarz podarował je Towarzystwu w 1884 roku⁴.

Klasyfikację dziedzinową zasobu rękopiśmiennego PTPN z lat 1857-1939 utrudnia fakt, że jego znamienita większość nie została skatalogowana przed stratami wojennymi, które pochłonęły dwie trzecie posiadanych manuskryptów. Wydany w 1869 roku *Katalog Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego* Hieronima Feldmanowskiego zawierał opisy jedynie 55 rękopisów. Bywało, że późniejsze nabytki nie opatrywano nawet sygnaturami. Na domiar złego biblioteczny inwentarz rękopisów, rozpoczęty po odzyskaniu od władz niemieckich archiwum Sułkowskich, także zaginął w czasie drugiej wojny. Dlatego odtwarzanie informacji o utraconych rękopisach wykonywano m.in. na podstawie not o wykorzystanych manuskryptach PTPN, które zamieszczono w przedwojennych pracach

¹ Jadwiga Czachowska, Roman Loth, *Przewodnik polonisty. Bibliografie, słowniki, biblioteki, muzea literackie*, Wrocław, Ossolineum 1989, s. 600-606.

² Jan Baumgart, *Historia i zawartość Archiwum książąt Sułkowskich w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk*, „Roczniki Historyczne” R. 14, z. 1 (1939), s. 116-147.

³ Zenon Ciesielski, *Zbliżenia skandynawsko-polskie. Szkice o kontaktach kulturalnych w XIX i XX wieku*, Gdańsk, Wydawnictwo Morskie 1972, s. 13. Por. też: Tadeusz I. Grabski, *Wawrzyńiec Benzelstjerna-Engeström. Setna rocznica śmierci wybitnego Polaka*; Krzysztof Klupp, *Każdy napisał 100 listów*; Adriana Podłostko-Kłos, *Muzealniki, fundator i darczyńca – rocznicowe art. popularyzujące postać Wawrzyńca Engeströma w „TarNowa Kultura” 2010, nr 10, s. 4-5.*

⁴ Ekspozyty te są obecnie zdeponowane w Pracowni-Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego, która od 1986 roku pozostaje Oddziałem Biblioteki Miejskiej im. Raczyńskich w Poznaniu. Trzeba jednak zaznaczyć, że rękopisy literackie Kraszewskiego (w tym autografy utworów), znajdujące się w tej placówce, nie pochodzą z zasobu PTPN lecz przekazał je w 1979 roku prywatny kolekcjoner Marian Walczak.

naukowych⁵. W sumie w latach 2008 i 2017, kiedy wydano drukiem dwa woluminy *Inwentarza rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, dysponowano pewną informacją o 463 zaginionych rękopisach (sygnowanych i niesygnowanych), z których 35 to rękopisy literackie *sensu strictiori*⁶. W tej liczbie najwięcej (18 pozycji) powstało w wieku XVIII – były to przeważnie utwory okolicznościowe (polityczne) wierszem i prozą; kolejne 16 pozycji pochodziły ze stulecia XIX – m.in. wspomniane listy Józefa Ignacego Kraszewskiego, ale również rękopis *Gloria victis* Elizy Orzeszkowej oraz pamiętnik Larsa Engeströma (dziadka Wawrzyńca) w przekładzie Kraszewskiego. Ponadto utracono 13 manuskryptów XV-wiecznych, w tym co najmniej jeden rękopis łacińskich kazań z polskimi glosami.

Za szczególnie interesujące rękopisy literackie PTPN, zachowane i pozyskane po roku 1945, dokumentaliści⁷ uznają dramaty z Biblioteki Teatralnej Wojciecha Simona (1854–1900). Kolekcja licząca 185 utworów (niektóre we fragmentach)⁸ to większa część zbioru publicysty i komediopisarza, który w latach 1871-1884 wykonał odpisy sztuk teatralnych oraz kopie własnych utworów, aby wypożyczać je odpłatnie lokalnym zespołom teatralnym (profesjonalnym ale pewnie również amatorskim). Dlatego na mocno zużytych kartach można znaleźć na przykład adnotacje o obsadzie ról w spektaklach zespołu Zygmunta Sarneckiego, który w latach 1872-1873 kierował teatrem polskim (bez stałej sceny) dając przedstawienia w Poznaniu, Gnieźnie i Kaliszu⁹. Ponadto istotnym cechę odpisów Simona jest polskojęzyczność tekstów, ponieważ służyły przygotowaniu spektakli dla rodzimej publiczności. Niemal wszystkie sztuki obce zapisano więc w przekładach, co dotyczy zarówno dzieł wybitnych (np. *Dwaj panowie z Werony*, *Król Lyr* Williama Szekspira w tłumaczeniu Stanisława Egberta Koźmiana czy nieznanych translatorów Molierowski *Świętoszek* oraz adaptacje *Egmonta* Johanna Wolfganga Goethego i *Nędzników* Wiktora Hugo), jak i popularnych komedii, głównie francuskich i niemieckich, stanowiących gros kolekcji (m.in. autorstwa Eugène-Marina Labiche'a oraz Augusta von Kotzebue, ale też np. *Śniadanie u marszałka* Iwana Turgieniewa w przekładzie Wacława Szremskiego). Ponad 50 jednostek¹⁰ to utwory, które napisali w języku polskim następujący autorzy: Adolf Abrahamowicz, Władysław Ludwik Anczyc, Józef Bliziński, Stanisław Bogusławski, Bronisław Dębicki, Ludwik Adam Dmuszewski, Stanisław Dobrzański, Edmund Drzewiecki, Bolesław Ejlenfeld [właśc. Eulefeld], Henryk Gliński, Bronisław Grabowski, Jan Kanty Gregorowicz, Jan Nepomucen Kamiński, Józef

⁵ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1-1950)*, oprac. Bernard Olejniczak i Joanna Pietrowicz, Warszawa 2008 s. 780.

⁶ Por. *Wykaz rękopisów Biblioteki PTPN zaginionych w czasie II wojny światowej*, oprac. R. Marciniak, w: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1-1950)*, ed. cit., s. 780–868; *Wykaz rękopisów Biblioteki PTPN zaginionych w czasie II wojny światowej – uzupełnienie*, w: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1951-2325)*, oprac. J. Pietrowicz, Poznań 2017, s. 181–189.

⁷ Jadwiga Czachowska, Roman Loth, op. cit., s. 601.

⁸ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1-1950)*, ed. cit., s. 233–278 (sygn. rkp. 1001-1174).

⁹ *Słownik biograficzny teatru polskiego*, t. 1: 1765-1965, pod red. Z. Raszewskiego, Warszawa, PWN 1973, sv. *Sarnecki Zygmunt*.

¹⁰ Precyzyjne wskazanie liczby wymagałoby identyfikacji autorów sztuk niepodpisanych, zachowanych we fragmentach oraz określenia stopnia zależności od oryginałów utworów nawiązujących do wzorów obcojęzycznych, jak na przykład Andrzeja Listowskiego *Biała kamelia. Obrazek dramatyczny w 1-ym akcie. Naśladowanie z francuskiego* (rkp. 1068) czy nieznanego pióra *Anglicy na wsi czyli Wykupiony strzał. Krotchwila w 1-ym akcie naśladowana podług niemieckiego* (rkp. 1156).

Korzeniowski, Józef Kościelski, Władysław Koziębrodzki, Karol Kucz, Lucjan Kwieciński, Aleksander Ładnowski, Kazimierz Łuniewski, Konstanty Majeranowski, Zofia Meller, Julian Miłkowski, Józef Narzyski, Ryszard Ruszkowski, Justyna Klara Skałkowska, Fryderyk Skarbek, Adam Skorupka, Helena Sobańska, Ludwik Sosnowski [właśc. Solski], Juliusz Feliks Starkel, Telesfor Swojski [właśc. Józef Kościelski], Wacław Szymanowski, Ignacy Tasiemski oraz Jan Zachariasiewicz¹¹.

Znamienne, że w kolekcji Wojciecha Simona przekazanej PTPN zachowała się tylko jedna jego komedia *Śluby cywilne* (rkp. 1139). Według informacji podanej w Bibliografii Estreichera¹² w latach 1875-1895 Simon wydał, wystawił bądź po prostu napisał jeszcze dziewięć sztuk komediowych: *Awantura na Piwnej ulicy* (vel *Awantura na Starym Sosnowcu*; *Awantura na Chmielniku*; *Awantura przy ulicy Floriańskiej*), *Gwałtowna miłość*, *Piszę komedię*, *Podróż pantofla*, *Poznańskie zaloty*, *Przewodnik dla zakochanych*, *Sposób Kondolskiego*, *Warunek nieboszczki*, *Wypędź Dutkiewicza*. Współautorem dwóch utworów – *Piszę komedię* i *Podróż pantofla* – był czynny m.in. w Kaliszu i Poznaniu aktor oraz reżyser Marcei Trapszo¹³. Żadnej z owych komedii, krotchwili czy scenicznej fraszki nie można uznać za wysoce artystyczną, ale stanowią one świadectwo plebejskiej tematyki i gustów lokalnej publiczności pod koniec XIX wieku.

Do cenniejszych rękopisów literackich w zbiorach PTPN zalicza się również autografy Cypriana Godebskiego, Ignacego Krasickiego, Ludwika Kropińskiego, Fryderyka Skarbka, Ignacego Tańskiego, Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, Antoniego Goreckiego, Michała Czajkowskiego, Michała Grabowskiego, Antoniego Edwarda Odyńca, Stefana Garczyńskiego, Juliusza Słowackiego, Władysława Bentkowskiego, Jana Zachariasiewicza, Leonarda Sowińskiego, Jerzego Kollera i Tadeusza Różewicza¹⁴. W tej liczbie wyróżnia się zbiór rękopisów ostatniego pisarza (liczący 26 jednostek), które Różewicza sam przekazał Towarzystwu w latach 1965-1968. Są wśród nich autografy 31 wierszy z lat 1957-1963, 6 sztuk teatralnych z lat 1958-1965 (*Grupa Laoookona*, *Świadkowie czyli Nasza mała stabilizacja*, *Kartoteka*, *Akt przerywany*, *Śmieszny staruszek*, *Spagetti i miecz*, *Wyszedł z domu*), noweli filmowej *Córeczka* oraz 15 opowiadań z lat 1955-1964.

* * *

Wspomniane dwa woluminy inwentarza rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk z lat 2008 i 2017, obejmują łącznie 1801 posiadanych i opracowanych jednostek do pozycji 2325. W drugim woluminie znalazła się m.in. opracowana w 2016 spuścizna Jerzego Waldorffa, w której do literackiej dokumentacji można zaliczyć listy pisane odręcznie do Waldorffa przez Jana Dobraczyńskiego, Czesława Miłosza, Annę Świrczyńską, Andrzeja Wajdę oraz Jana Józefa Szczepańskiego. Ponadto w spuściźnie znalazły

¹¹ W wykazie nie ujęto kompozytorów muzyki oraz nazw osobowych, które mogą wskazywać dawnych właścicieli rękopisów (Jan Kanty Boczkowski w rkp. 1155, Seweryn Bogorya Górski w rkp. 1159).

¹² Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera. Bibliografia XIX wieku, sv. *Simon Wojciech* [online] [dostęp dnia 27.02.2018].

¹³ *Słownik biograficzny teatru polskiego*, ed. cit., sv. *Trapszo Marcei*.

¹⁴ Jadwiga Czachowska, Roman Loth, op. cit.

się materiały redakcyjne oraz niedokończony rękopis powieści *Niespokojne serce* pióra Marii Grabowskiej – siostry Jerzego Waldorffa.

Natomiast w związku ze stale rosnącą popularnością elektronicznych usług bibliotecznych, dla Czytelników zainteresowanych rękopiśmiennymi zbiorami Biblioteki PTPN istotną nowością w drugiej części inwentarza było opatrzenie 10 jednostek adnotacją o dostępności od 2018 r. ich zdigitalizowanych wersji w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej. Trzeba jednak dodać, iż w latach 2006-2017 zamieszczono w WBC 203 rękopisy, w tym 103 pojedynczo i 100 w wydzielonej kolekcji literackich rękopisów sporządzonych w stuleciach od XVII do XX w języku polskim lub w językach obcych, ale przez polskich autorów. Właśnie do tej kolekcji dodano w roku 2018 jeszcze 217 rękopisów literackich. Można zatem skorzystać online z ponad 23% rękopiśmiennego zasobu PTPN. Z tej części znakomita większość, bo aż 410 jednostek zostało już ujętych w woluminie pierwszym Inwentarza, ale bez dopisków o cyfryzacji. Dlatego w drugim woluminie znalazł się apendyks z wykazem rękopisów Biblioteki PTPN w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej o sygnaturach mieszczących się w zakresie 16-1913. (A więc m.in. cała kolekcja Wojciecha Simona).